

Een van de belangrijkste bronnen voor de studie naar het kunstleven in de negentiende eeuw in Nederland zijn de zogenaamde Tentoonstellingen van Levende Meesters, die in de grote steden werden georganiseerd. Bij deze tentoonstellingen verschenen goedkoop geproduceerde catalogi, waarin alle geëxposeerde kunstwerken werden beschreven. In de afgelopen twee jaar heeft het RKD zoveel mogelijk catalogi, waaronder vele geannoteerde exemplaren, bij elkaar gebracht, met steun van Bureau Metamorfoze geconserveerd en gedigitaliseerd en via RKD Explore beschikbaar gesteld. Daarmee is deze belangrijke bron vanaf nu voor eenieder te raadplegen en worden de kwetsbare gedrukte catalogi behoud voor verder verval.

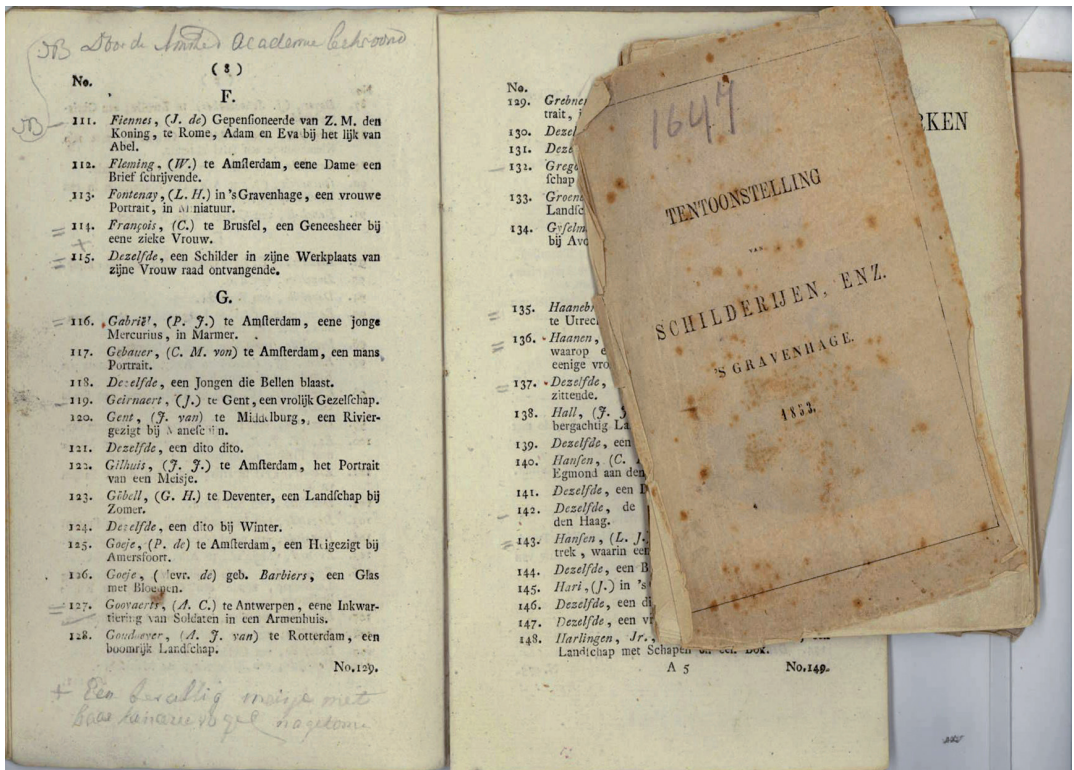
DE TENTOONSTELLINGEN VAN LEVENDE MEESTERS

De Tentoonstellingen van Levende Meesters waren de belangrijkste Nederlandse tentoonstellingen in de negentiende eeuw. Tussen 1808 en 1917 werden deze groots opgezette tentoonstellingen eerst jaarlijks en later meerjaarlijks in diverse steden georganiseerd. Dit was een belangrijke stap in de ontwikkeling van het kunstklimaat in Nederland. Vóór die tijd kende ons land geen exposities die voor een breed publiek werden georganiseerd. Het buitenland ging ons voor. In Parijs werd al in 1665 de eerste Salon georganiseerd en in Wenen (1735), Londen (1760) en Berlijn (1786) werden eveneens soortgelijke exposities gehouden. Dat Nederland pas aan het begin van de negentiende eeuw een gestructureerd tentoonstellingsbeleid kreeg, kwam mede door het ontbreken van een goed georganiseerde kunstacademie en een overkoepelend kunstorgaan. Pas in 1806, onder koning Lodewijk Napoleon, kwamen deze initiatieven naar Frans model tot stand. Het nieuw opgerichte Koninklijk Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten werd het adviesorgaan van de regering. Het instituut was opgedeeld in diverse klassen (afdelingen) en de vierde klasse was verantwoordelijk voor de schone kunsten. Eén van de taken was het organiseren van Tentoonstellingen van Levende Meesters, waarmee in 1808 werd gestart. Het instituut had overigens een meer coördinerende rol en de daadwerkelijke uitvoering lag bij plaatselijke comités. Na een aanvankelijk voorzichtig begin met 111 werken van contemporaine kunstenaars groeide dit aantal al snel uit tot megalomane tentoonstellingen waar gemiddeld 500 inzendingen te zien waren. Bijna alle eigentijdse Nederlandse kunstenaars exposeerden er meerdere

Among the most important sources for the study of nineteenth-century art and artists in the Netherlands are the Exhibitions of Living Masters that were organised in the country's leading cities. These exhibitions were accompanied by inexpensive catalogues containing descriptions of all the works on display. Over the past two years the RKD has been working to bring together as many of these catalogues as possible, including many annotated copies, for conservation and digitisation in a project carried out in association with Bureau Metamorfoze. These catalogues are now available via RKD Explore, making this valuable source accessible to the public while protecting the fragile printed catalogues from further deterioration.

THE EXHIBITIONS OF LIVING MASTERS

The Exhibitions of Living Masters were the most important exhibitions in the Netherlands in the nineteenth century. Ambitious in scope, they were organised in different cities from 1808 until 1907, initially every year and then several times a year. They marked a significant step on the way to the development of a national artistic climate, being the very first expositions in the Netherlands to be organised for a broad audience. The Netherlands lagged behind other countries in this respect. Paris hosted its first Salon as early as 1665, and similar shows were held in Vienna in 1735, London in 1760, and Berlin in 1786. That it took until the early nineteenth century for the Netherlands to develop a structured exhibitions policy was owed partly to the lack of any well-organised art academy or official governing body. Not until 1806 did such initiatives take flight under King Louis Napoleon, with the foundation of the Koninklijk Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten [Royal Institute of Sciences, Literature and Arts], cast on the French model to advise the Dutch government. This institute was organised around four classes, or departments, of which the fourth was responsible for the fine arts. Among these responsibilities was the organisation of the Exhibitions of Living Masters, the first of which was held in 1808. In practice, it should be noted, the institute's role was mainly limited to coordination,

1. Opengeslagen met eigentijdse annotaties: *Lijst der kunstwerken van nog in leven zijnde Nederlandsche meesters, welke zijn toegelaten tot de tentoonstelling van den jare 1826, Amsterdam (s.n.) 1826*; daarop ligt de gehavende catalogus: *Tentoonstelling van schilder- en kunstwerken van levende meesters, 's Gravenhage (Teeken-Academie) 1853, collectie RKD*

1. Opened with contemporary annotations: *Lijst der kunstwerken van nog in leven zijnde Nederlandsche meesters, welke zijn toegelaten tot de tentoonstelling van den jare 1826, Amsterdam (s.n.) 1826*; on top the damaged catalogue: *Tentoonstelling van schilder- en kunstwerken van levende meesters, 's Gravenhage (Teeken-Academie) 1853, collection RKD*

jaren achtereen en vanaf 1840 waren er ook buitenlandse kunstenaars vertegenwoordigd op de Levende Meesters. Het bood de kunstenaar een podium waarmee hij voor een breed publiek kon afficheren. Voor de kunstkenners en de kunstenaars onderling waren de tentoonstellingen vooral een moment om de stand van zaken omtrent de nationale moderne kunst te zien. Doordat de tentoonstelling kopers en verkopers van kunst op een regelmatige basis bij elkaar bracht, kreeg ook de handel in kunst een impuls. Kortom hier kwamen kunst, kunstenaar, liefhebber, verzamelaar, handelaar en kunstcriticus samen, waardoor deze tentoonstellingen het gezicht van de negentiende-eeuwse kunst in Nederland bepaalden.

De exposities vonden in diverse steden plaats. In de beginjaren werden ze vooral in Amsterdam georganiseerd en sporadisch in Den Haag. Vanaf 1817 werden de Levende Meesters afwisselend in Den Haag en Amsterdam gehouden en vanaf 1832 kwam daar ook Rotterdam als regelmatige tentoonstellingsplaats bij. Gemiddeld was er nu om de acht maanden een expositie te zien, waarbij over het algemeen de Rotterdamse in het voorjaar, de Haagse

with local committees in charge of the actual realisation.

From a cautious beginning with 111 works by contemporary masters, the number of pieces on view rapidly proliferated, leading to colossal exhibitions averaging some 500 submissions. Almost every single Dutch artist active during this period was represented in the exhibitions for multiple years in a row, and from 1840 foreign artists were also included. For artists, the Living Masters exhibitions offered a platform where they could present themselves to a wide market, while they afforded art connoisseurs, as well as the artists themselves, an opportunity to take stock of current national artistic production. By bringing art collectors and dealers together on a regular basis, the shows also provided an impetus for the art trade. In short, the exhibitions were events that brought together art, artists, enthusiasts, collectors, dealers, and critics, and therefore came to define the character of nineteenth-century art in the Netherlands.

2. Diverse catalogi van de Tentoonstelling van Levende Meesters, collectie RKD
2. Several catalogues of the Exhibitions of Living Masters, collection RKD

in de zomer en de Amsterdamse tentoonstelling in de herfst te zien was. Dat werd blijkbaar als een te veel aan tentoonstellingen gezien, want in 1862 werd besloten om per jaar steeds één van de steden te kiezen. Deze tentoonstellingenreeks stond bekend onder de naam de 'driejaarlijksche'.

Daarnaast werden er in tal van kleinere steden eveneens Tentoonstellingen van Levende Meesters georganiseerd die vaak wel kleiner waren maar niet minder pretenties hadden dan de exposities in de drie grote steden. Meestal bleef dit initiatief tot enkele malen beperkt, zoals in de steden Haarlem, Dordrecht, Den Bosch, Utrecht, Zwolle, Zutphen, Leeuwarden, Kampen, Nijmegen, Middelburg en Goes. In Groningen vond vanaf 1839 regelmatig om de twee jaar en vanaf 1868 om de drie jaar een Tentoonstelling van Levende Meesters plaats. In het laatste kwart van de negentiende eeuw voegde ook Arnhem zich als expositieplaats aan het rijtje toe. Vanaf 1893 kreeg deze provinciehoofdstad zelfs dezelfde status als Amsterdam, Rotterdam en Den Haag en sprak men van de 'vierjaarlijksche'. In 1917 werd in Rotterdam de laatste 'vierjaarlijksche' gehouden en daarmee kwam ook een einde aan de tentoonstelling van Levende Meesters.

The exhibitions were held in various cities. In the early years they were concentrated mainly in Amsterdam, with the occasional diversion to The Hague. From 1817 the Living Masters were hosted alternately in The Hague and Amsterdam, with Rotterdam as a regular additional location after 1832. On an average there was an exhibition every eight months, in Rotterdam in spring, in The Hague in the summer, and in Amsterdam in autumn. But apparently this was deemed excessive, and in 1862 it was decided that a single, alternating city would host the exhibition each year. These rotating shows came to be referred to as the 'triennial'.

Exhibitions of Living Masters were also held in numerous smaller cities. Though usually not as large, they were every bit as ambitious as the shows in the three leading centres. Most were one-off affairs, as in Haarlem, Dordrecht, Den Bosch, Utrecht, Zwolle, Zutphen, Leeuwarden, Kampen, Nijmegen, Middelburg, and Goes. Groningen held regular Exhibitions of Living Masters every other year from 1839, and every three years from 1868. In the last quarter of the nineteenth-century Arnhem was also added to the list of exhibition sites, and by 1893 this provincial capital had even ascended to join the ranks of Amsterdam, Rotterdam and The Hague to host what came to be known as the 'quadrennial'. The last of the quadrennials took place in Rotterdam in 1917, and with it the very last exhibition of Living Masters.

THE CATALOGUES

Catalogues were published to accompany almost all of the exhibitions. These normally listed the artworks on view by number with a fairly cursory description and no illustrations. Because the selection of artworks on display typically changed quite a bit over the course of an exhibition, catalogues were often issued in multiple editions or with printed or handwritten supplements and errata. For this reason, it is usually difficult to ascertain how many different versions were in fact published. Though issued in large print runs, few of the catalogues have actually survived. Their purpose being functional – as a guide to the displays – they were not usually saved afterwards. Moreover, they were cheaply produced, printed on poor-quality paper and inexpertly bound in a thin paper cover. The copies in the RKD library have formed a much-consulted source for researchers. Already fragile, the catalogues have suffered from this heavy use. Around 60 per cent are in very poor condition. Almost all have loose covers and most are torn along the spine. Many have pages that are loose or

DE CATALOGI

Bij vrijwel alle tentoonstellingen verschenen catalogi, waarin de geëxposeerde kunstwerken in een catalogusnummer werden beschreven, meestal tamelijk summier en ongeïllustreerd. Tijdens de exposities vonden nogal wat veranderingen in de selectie plaats. Catalogi kenden daardoor vaak meerdere drukken of werden voorzien van gedrukte of handgeschreven aanvullingen en errata. Over het algemeen is het moeilijk te achterhalen hoeveel verschillende versies er zijn verschenen.

Hoewel de catalogi in grote oplagen werden gedrukt, zijn er nog maar weinig bewaard gebleven. Ze waren goedkoop geproduceerd, op slecht papier gedrukt, slordig gebonden en voorzien van een dun papieren kaftje. Het waren gebruiksvoorwerpen, die na raadpleging in de tentoonstelling meestal niet werden bewaard. De exemplaren die het RKD bezit, worden veelvuldig geraadpleegd. Het vele bladeren heeft de kwetsbare catalogi geen goed gedaan. De conditie van ongeveer 60 procent is ronduit slecht te noemen. In bijna alle gevallen is de kaft los en veelal op de rug doormidden gescheurd. Daarnaast zijn de pagina's vaak los of bijna los. Het papier van de kaften en aan de randen van de pagina's is gescheurd en sterk verzuurd. Er zitten (resten van) plakband en stickers op die hun sporen op (en door) het papier hebben achtergelaten. Het papier toont in sommige gevallen foxing. Verder zitten er scheurtjes en ezelsoren in. Alle reden dus om naar een oplossing te zoeken, waardoor de catalogi niet verder vervallen, terwijl de inhoud beschikbaar blijft voor belangstellenden.

COLLECTIE NEDERLAND

Het RKD heeft ruim 250 catalogi van Levende Meesters in zijn bibliotheek en bezit daarmee de grootste collectie van deze catalogi in Nederlands openbaar bezit. De catalogi zijn in de loop der jaren geschonken of gekocht. Daaronder zijn geannoteerde exemplaren, afkomstig van kunsthistorici en kunstkenners als Frits Lugt, Albert Plasschaert en Wilhelm Martin. Vaak hadden zij de exemplaren ook weer gekocht of gekregen en zijn deze voorzien van eigentijdse annotaties van bijvoorbeeld de kunstenaar David Bles (1821-1899) of de kunsthandelaar J.C. van Pappelendam (1810-1884). Deze annotaties (bijvoorbeeld waardeoordelen, omschrijvingen en prijzen) maken de catalogi tot een unieke bron. Naar schatting zijn er 335 catalogi verschenen. Voor het digitaliseringsproject heeft het RKD gezocht naar in de eigen collectie ontbrekende exemplaren en naar geannoteerde catalogi in andere bibliotheken. Daarvoor kon zeer nuttig gebruik gemaakt worden van het grondige voorwerk dat in voorbije jaren in het kader van het project CADENS (Contemporary Art

coming loose and there are tears in the paper covers and around the edges of the pages, along with severe acid damage. Bits and traces of adhesive tape and stickers have left marks and residue on – and sometimes even permeating – the paper. In some cases the paper also shows foxing. The catalogue pages are further torn and dog-eared throughout. Given this state of affairs, it was crucial to find a solution to prevent further deterioration while preserving the content of the catalogues for future reference.

COLLECTION NETHERLANDS

The RKD has more than 250 Living Masters catalogues in its library, the largest holding of any Dutch public collection. With the donations and purchases made over the years, this collection also includes annotated copies originally owned by art historians and art connoisseurs such as Frits Lugt, Albert Plasschaert, and Wilhelm Martin. The catalogues they bought or received often already contained contemporary annotations as well, for example by the artist David Bles (1821-1899) and the art dealer J.C. van Pappelendam (1810-1884). These notes – comprising valuations, descriptions,

3. Jhr. Pieter van Loon (1801-1873), *Bezoek van de familie Pieterman op de 's-Gravenhaagsche tentoonstelling*, bijvoegsel van een onbekende periodiek uit 1847, collectie RKD

3. Jhr. Pieter van Loon (1801-1873), *The Pieterman Family visiting the exhibition in The Hague*, supplement of an unknown magazine from 1847, collection RKD

at Dutch Exhibitions in the Nineteenth Century) is verricht. Onder leiding van kunsthistoricus Constant Cuijpers is toentertijd aan de Katholieke Universiteit Nijmegen (nu Radboud Universiteit) geprobeerd een zo compleet mogelijk bestand catalogi in kopievorm bijeen te brengen en te excerpteren in een database. Na pensionering van Cuijpers is het werk hieraan stil komen te liggen. Het RKD heeft de kopieën en de metadata over kunnen nemen, waarmee de basis voor de verdere ontsluiting van de Levende Meesters catalogi kon worden versterkt.

Door te putten uit de collecties van negen bibliotheken, is het gelukt een vrijwel complete set catalogi bij elkaar te brengen. In totaal zijn 877 exemplaren verzameld, waaronder vele geannoteerde exemplaren. Ze zijn afkomstig van de bibliotheken van het RKD (253 stuks), Rijksmuseum (134), Museum Boijmans Van Beuningen (133), Universiteit Utrecht (80), Universiteit van Amsterdam (69), Gemeentemuseum Den Haag (63), Koninklijke Bibliotheek (53), Haags Gemeentearchief (46), Tilburg University (25) en de Universiteit Groningen (21). Verschillende catalogi hebben een interessante herkomst. Zo komen de catalogi van het Haags Gemeentearchief voor een deel uit het archief van de kunstenaarsvereniging Pulchri Studio, die een tijd lang de organisatie verzorgde van de tentoonstelling in Den Haag.

DIGITALISERING EN BESCHIKBAARSTELLING

In 2012 werd met succes een subsidieverzoek ingediend bij Bureau Metamorfoze, de organisatie die zich inzet voor het behoud van papieren erfgoed in Nederland. Nadat alle catalogi waren verzameld, globaal beschreven en van unieke codes voorzien, werden door de firma Hoogduin de noodzakelijke herstel- en conserveringsmaatregelen getroffen, waarna de catalogi door het bedrijf Picturae integraal konden worden gedigitaliseerd. Ten slotte werd een gedeelte ontsuurd, om verder autonoom verval tegen te gaan.

De papieren catalogi zijn na digitalisering niet meer voor raadpleging beschikbaar en zijn door de bibliotheek zuurvrij verpakt en onder de beste klimatologische omstandigheden opgeborgen. Alle gescande catalogi zijn als pdf toegevoegd aan de records in RKDlibrary. De collectie van het RKD is echter aanmerkelijk gegroeid omdat ook de exemplaren van de andere bibliotheken in RKDlibrary zijn gecatalogiseerd. De gedrukte exemplaren die waren geleend, zijn uiteraard geretourneerd, samen met een kopie van de scans van deze catalogi.

HET VERVOLG: DIEPGAANDE ONTSLUITING

Door digitalisering en het aanbieden van de catalogi als pdf's zijn de complete catalogi gemakkelijk door te

prices, etc. – make these catalogues a unique source.

An estimated 335 catalogues were published in all. As part of this digitisation project, the RKD searched for missing editions and inquired about annotated copies at other libraries. The information previously gathered as part of the CADENS (Contemporary Art at Dutch Exhibitions in the Nineteenth Century) Project offered an extremely useful resource for these activities. Led by the art historian Constant Cuijpers and conducted at the Catholic University of Nijmegen (what is now Radboud University), this project aimed to compile copies of all possible catalogue editions in order to produce a complete set, accompanied by a database with abstracts. Work on this project was suspended after Cuijpers' retirement, however. The RKD was able to take over the photocopies and the metadata, which have made a fundamental contribution to further expanding access to the Living Masters catalogues.

Drawing on the combined holdings of nine libraries, it has been possible to assemble a nearly complete set of catalogues. Totalling 877 copies, many of them annotated, these catalogues come from the libraries of the RKD itself (253 copies), the Rijksmuseum (134), Museum Boijmans Van Beuningen (133), Utrecht University (80), Amsterdam University (69), the Gemeentemuseum in The Hague (63), the National Library of the Netherlands (53), The Hague Municipal Archives (46), Tilburg University (25), and Groningen University (21). Among them are also several with an interesting provenance. For instance, a number of the catalogues from The Hague Municipal Archives came from the archives of the Pulchri Studio, an artists' association that was long responsible for organising the Exhibitions of Living Masters in The Hague.

DIGITISATION AND AVAILABILITY

In 2012 a subsidy application for the project was granted by Bureau Metamorfoze, an organisation dedicated to the preservation of the paper heritage in the Netherlands. After all of the catalogues had been gathered and furnished with general descriptions and unique codes, the Hoogduin restoration firm was engaged to carry out the necessary restoration and conservation measures, at which point the entire collection could be handed over to another firm, Picturae, for digitisation. Finally, a number of the catalogues were deacidified. Once digitised, the library placed the catalogues in storage – packed in acid-free boxes and under the best possible climatological conditions – where they are no longer available for consultation. All of the scanned catalogues have been entered into the RKDlibrary database in PDF format. This project has considerably expanded the

bladeren zoals de papieren exemplaren. Om echt als onderzoeksinstrument te kunnen dienen, is verdergaande ontsluiting echter gewenst. Het is de bedoeling om in het verlengde van het Metamorfoze-project de catalogi op catalogusnummer verder toegankelijk te maken en uitbreiding en koppeling met andere metadata mogelijk te maken.

Daarvoor zal de reeds bestaande database *RKD excerpts* worden ingezet. Deze database biedt de mogelijkheid om – zoals de naam al doet vermoeden – excerpten te maken uit de catalogi. In het verleden is dit al voor een flink deel gedaan in het kader van het reeds genoemde CADENS. De veel geraadpleegde database van CADENS is al enige jaren niet meer online, maar zal nu in *RKD excerpts* nieuw leven worden ingeblazen en bovendien worden aangevuld. *RKD excerpts* biedt de mogelijkheid om de catalogi op velerlei wijzen doorzoekbaar te maken: op naam van kunstenaar, titelwoord, onderwerp, woonplaats, vraagprijs en tentoonstellingsplaats. Ook de annotaties die tijdgenoten in de catalogi schreven zullen worden overgenomen. De gebruiker kan zelf alles controleren aan de hand van de scans van de catalogi.

In fase drie van het project zullen – zover dat mogelijk is – afbeeldingen van de kunstwerken zelf aan de excerpten worden gekoppeld. Ook wordt onderzocht of er recensies, archiefstukken en ander inhoudelijk interessant materiaal aan de tentoonstellingen en de records kunnen worden toegevoegd.

Roman Koot
Hoofd Afdeling Bibliotheek & Archieven
Projectleider

Jeroen Kapelle
Assistent-conservator Beeldende Kunst 1800-1900
Projectmedewerker

RKD digital collections as the catalogues from other libraries have now also been catalogued in and added to RKDlibrary. The printed editions that were given on loan were of course returned, together with a scanned copy of each catalogue.

NEXT STEPS: IN-DEPTH ACCESS

Now that the catalogues have been digitised and made available in PDF format, it is possible to browse through the entire volumes as one would the paper copy. For actual research purposes, however, more extensive access is needed. Following on from the Metamorfoze Project, the next step will be to provide further access to the catalogues by catalogue number as well as to facilitate expansion and links with other metadata. This will be done via the existing RKD excerpts database which – as the name suggests – will make it possible to retrieve excerpts from the catalogues. Such excerpts already exist for a substantial part of the collection, having previously been created as part of the CADENS Project. A much-used resource that was taken offline some years ago, the CADENS database will now be available once more through RKD excerpts and will also be supplemented with additional material. RKD excerpts will then make it possible to search the catalogues in various ways: by artist name, words from the title, subject, place, asking price, and exhibition location. The excerpts will also reproduce the notes written in the catalogues by contemporaries. Users can cross-reference everything themselves with the catalogue scans. The third phase of the project will be to link images of the actual artworks to the excerpts wherever possible. Further research will also be conducted to identify any reviews, archival documents, and other interesting material relevant to the exhibitions and records that could be added to the database.

Roman Koot
Head Department of Library & Archives
Project Leader

Jeroen Kapelle
Assistant curator Nineteenth-Century Art
Project Assistant